

ЗА НЯКОИ ТРАЙНО ОЧЕРТАВАЩИ СЕ ТЕНДЕНЦИИ В БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ И В РЕЧТА НА МЕДИИТЕ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ ДЕСЕТ ГОДИНИ

МАРИЕТА ЦВЕТКОВА

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

marieta.tzvet@gmail.com

В статията се извеждат като трайни три основни тенденции в българската разговорна реч. Първата е свързана с промени в употребата на глаголи като: а) роене на глаголи, получени от имена, в т.ч. от чужди думи и б) стремеж към кондензиране на израза чрез изпускане на: глагола *карам/предизвиквам*, на възвратната частица *се* и на някои предлози, с които се употребяват определени глаголи. За целите на настоящата статия е проведена анкета за използването на глаголи, регистрирани като преминали през процес на дерективация и/или транзитивация. Получените от респондентите отговори насочват към преобладаващо неодобрение на подобни глаголни употреби. Във връзка с това се предлага дефиниране на този процес като стремеж към кондензиране на израза чрез изпускане на определени елементи, което е в пълно съответствие с характерния за устната реч принцип за икономия.

Като втора устойчива разговорна тенденция е изведено разколебаването на *Виe*-говоренето и все по-честата му замяна с говорене на *ти*. Подчертана е общата нагласа да се проявява относително висока степен на толерантност към тази речева практика както от страна на изследователите, така и от страна на носителите на езика.

Третата трайна разговорна тенденция е свързана с употребата на два типа кратки устойчиви фрази/клишета, които представляват схеми/конструкции с един или два постоянни компонента и една или две вариативни (сменящи се) съставки. Те кондензират максимално съдържание в кратка форма и „оставят“ известна свобода за интерпретация на събеседника/слушателя, като са допълнително маркирани или със силна експресивност, или с оригиналност (обикновено целенасочено търсена) на изказа, което добавя още един елемент за „разчитане и декодиране“.

Ключови думи: разговорна реч; медии; вторична устност; глаголни употреби; кондензиране на израза; *Виe*-говорене; говорене на *ти*; висша степен на подсилване; кратки устойчиви фрази/клишета

ON SOME CONTINUING TRENDS IN COLLOQUIAL SPOKEN BULGARIAN AND THE LANGUAGE OF THE MEDIA OVER THE LAST TEN YEARS

MARIETA TSVETKOVA

NEW BULGARIAN UNIVERSITY

marieta.tzvet@gmail.com

The article describes three continuous trends in Bulgarian colloquial speech. The first one is related to changes in the use of verbs, consisting of: a) swarming of verbs derived from nouns, incl. from foreign words, and b) condensing of the expression by omission of: the verb *to drive/cause*, the reflexive particle *se* and some prepositions. A survey was conducted on the use of verbs registered as having undergone a process of dereflexivity and/or transitivity. The answers of respondents point to an overwhelming disapproval of the described verb use strategies. Thus, a more appropriate and accurate way to define this process is as an effort to condense the expression by omitting certain elements, which is in accordance with the principle of economy in colloquial speech.

The second trend presented is the progressive reduction of the use of forms expressing politeness and their increasingly frequent replacement with forms for informal addressing. There is a relatively high degree of tolerance towards this speech practice from both researchers and native speakers.

The third trend concerns the use of two types of short fixed expressions/clichés, representing constructions with one or two fixed components and one or two variables. They condense the maximum content into a short form and “leave” freedom for interpretation by the interlocutor/listener, being additionally marked either by strong expressiveness or originality (usually purposefully sought), which adds another element for “interpreting and decoding” by the interlocutor/listener.

Keywords: colloquial speech; media; secondary orality; verb usage; condensing the expression; polite forms; informal forms of address; high degree of reinforcement; short fixed expressions/clichés

Българската разговорна реч е обект на изследване от последните две десетилетия на миналия век, когато заедно с настъпилите радикални обществено-политически и икономически промени започнаха да се регистрират и да търсят своето обяснение и различни по обем и съдържание промени в начина на изразяване. Интензивното използване на езикови средства, характерни за неофициалното общуване, и целенасоченото търсене на оригинални и привличащи вниманието изрази (особено характерно за медиите) даде допълнителен тласък на паралелно развиващите се и следващи социалните промени речеви модификации. В процеса на неподготвено общуване някои от появилите се нови лексикални единици и изрази клишета получиха по-широко разпространение и употреба, други преминаха през период на по-масово, но временно използване от носителите на езика, след което бяха заменени частично или напълно с други изразни средства, утвърдили се като техни заместители в сферата на субстандарта (разговорна и медийна

реч). Това очертава наличието на един преходен разговорен пласт, подвластен на периодична актуализация и на променливи модни влияния, от една страна, и на паралелно развиващи се трайни и устойчиви промени, от друга.

Важно е да се отбележи, че през последните десет години съществено влияние върху развитието на комуникацията като цяло оказва появата на нови технологии, които навлизат във все по-активна и масова употреба. Това изисква да бъде прецизиран обектът на наблюдение и изследване на колоквиалистиката. Още през 1982 г. Уолтър Онг формулира т.нар. вторична устност (Ong 1982: 167) – тази, която не предшества появата на писането и на печата – каквато е първичната устност, а е последваща и е в зависимост от технологии като радио, телевизия, телефонна комуникация. Той подчертава също, че човешката комуникация, вербална и друга, се различава от „медийния“ модел най-вече по това, че изисква и очаква обратна връзка – докато в медийния модел съобщението се движи от позицията на подателя към позицията на получателя, в реалната човешка комуникация изпращачът трябва да бъде не само в позицията на изпращач, но и в позицията на получател (Ong 1982: 172). Според У. Онг парадоксът на човешката комуникация е, че тя е интерсубективна – изисква винаги отговор и по своята форма и съдържание се формира от очаквания отговор (Ong 1982: 172,173). Във връзка с това се налага да бъде разграничен ясно обектът на всяко конкретно лингвистично изследване, което може да се основава на различни емпирични данни – записи на неподготвени разговори (на живо или по телефон), на интервюта от радио- или телевизионни предавания или на интернет комуникация, която носи хибридни характеристики – както присъщи на неподготвената усна реч, така и на особеностите на медийния модел. В зависимост от това какъв сегмент от изброените три варианта е бил обект на наблюдение и изследване, могат да се получат известни разминавания в заключенията.

В тази статия се проследяват няколко разширяващи се напоследък тенденции в българската разговорна реч и в речта на медиите, които се очертават като техни характеристики, отличаващи ги от книжовната реч. Тези тенденции присъстват в изследванията на колоквиалистите като употреби с повишена честотност, която обуславя потенциалното им причисляване към разговорните закономерности.

I.

Една от тенденциите са **иновационните процеси в употребата на глаголи като: а) роене на глаголи, получени от имена, и б) трансформации като транзитивация и дерективация с цел приписване на каузативност, или формулирано по-общо, кондензиране на израза чрез изпускане на: глагола *карам/предизвиквам*, на възвратната частица *се* и на някои предлози, с които се употребяват определени глаголи**. Образоването на глаголи от имена чрез суфиксация на съществителни или прилагателни имена (вкл. чужди думи) и на глаголи с чужд произход за осигуряване

на българското им звучене и морфемна деривация е процес, вече описан в лингвистичната литература (Рабовянова/Rabovyanova 2018: 297–318; Рабовянова/Rabovyanova 2021б: 165–178; Цветкова/Tsvetkova 2016: 106–114). Опитите обаче за систематизиране и обяснение на различните глаголни употреби не водят съвсем категорично към формулиране на безспорни изводи и заключения. Може би затова Т. Рабовянова озаглавява статията си от 2018 г. „Изглежда нещо не е наред с глагола“, а тази от 2021 г. – „Всичко е наред с глагола (иновационните процеси транзитивация и дерективация с цел приписване на каузативност)“. Очевидно българският глагол преминава през различни трансформации и част от тях не предизвикват съмнения и спорове, докато друга част са все още във фазата на преценка за уместността им, не са се утвърдили като приемливи и не са навлезли в широка употреба.

Така например не подлежи на съмнение фактът, че в българската разговорна реч, включително в медийната, непрекъснато нараства подгрупата на глаголите с чужд произход (*контрирам, навигирам, стартирам, стопирам, стагнаирам, фалирам, финализирам* – Рабовянова/Rabovyanova 2018: 303; *зомбирам, перфекционизирам, стресирам, тунинговам, хармонизирам* – Рабовянова/Rabovyanova 2018: 308; *сърфирам, дистрибутирам, конфликтувам, чекирам, менажирам, поствам, лайквам, кликвам, даунлоудвам, ъплоудвам, копиействам, принтвам, болдвам, бъгвам се, таргетирам, визуализирам* – Цветкова/Tsvetkova 2016: 106, 107). Тяхната употреба би могла да се разглежда като обогатяване на лексиката в случаите, в които се назовават нови действия и за обозначаването им липсват подходящи езикови еквиваленти (*поствам, чеквам, кликвам, сърфирам*). Като втора група чужди глаголи могат да се обособят тези, които имат относително точни съответствия в българския език, при това достатъчно подходящи и във формално отношение (по-кратки и отговарящи по този показател на принципа за икономия, характерен за неофициалната реч) – например: *даунлоудвам* (със съответствие *свалям*), *ъплоудвам* (със съответствие *качвам*), *менажирам* (със съответствия *ръководя, управлявам*), *финализирам* (със съответствия *завършивам, приключвам*), *стопирам* (със съответствие *спирам*). Напоследък, вероятно по тази причина, заменяната на чуждите глаголи с техните български съответствия се наблюдава все по-често.

Процесът на навлизане на глаголи с чужд произход е активен и в момента и със сигурност ще продължи – особено при необходимост от въвеждане на термини от различни сфери на икономиката, банковото дело, информационните и комуникационните технологии, рекламните стратегии и др. Неслучайно от началото на този век има издадени вече три речника на новите думи в българския език (вж. РНДЗБЕ/RNDZBE 2001; РНДБЕ/RNDBE 2010; РНДБЕ/RNDRE 2021). Сред събраните от нас примери за употреби на глаголи, образувани от чуждици, през периода януари – септември 2023 г. са регистрирани някои, които не присъстват в речниците на

новите думи: например *лидирам*, *ветирам*, *круширам*, *нулирам* (*нулифицирам* – в РНДБЕ/RNDBE 2010), *агресирам*, *брутализирам*. Прави впечатление фактът, че в някои речници (РНДБЕ/RNDBE 2010; БТР/ВТР 2013) фигурира съществителното име, от което е образуван глаголт (съответно *лидер*, *вето*, *крушение*), но не и самият производен глагол. Този факт ни насочва към извода, че глаголт е вторичен, и доказва тезата за наблюдаващото се напоследък роене на глаголи, образувани с помощта на добавяне на суфикси към имена.

Продукт на този процес е и глаголт *входирам*, който има вече достатъчно честотна употреба, но въпреки това не присъства в нито един от речниците на новите думи в българския език, нито в тълковните речници. За сметка на това *входирам* се споменава в статиите на българските колоквиалисти (Рабовянова/Rabovyanova 2018: 53, 55; Цветкова/Tsvetkova 2016: 106, 107), където се разглежда като принадлежащ към професионалния жаргон и се отнася към административния стил. Този глагол известният езиковед проф. Владко Мурдаров още през 2010 г. в свое интервю за БГНЕС (Рабовянова/Rabovyanova 2018: 57, 58) определя като „абсурдно депутатско словотворчество“, тъй като *-ирам* се залепва към чужда дума, а *вход* не е чужда дума. В случая очевидно процесът на роене на глаголи от имена се е разширил по аналогия, но пътят на разпространението на *входирам* е започнал от парламента, намерил е благоприятна почва в речта на журналистите и се е утвърдил в процеса на комуникация между администрацията и обслужваните от нея граждани. Ако обаче този глагол вече се е наложил в деловата реч, следва да се проследи дали по същия начин и доколко бързо и безпрепятствено могат да навлязат и да се утвърдят и други неологизми или трансформации на различни езикови равнища.

В лингвистичната литература от последните петнайсет години се разглеждат и илюстрират с примери два типа трансформации в употребата на глаголи – транзитивация и дереклективация, на които са посветени изследвания на П. Баракова (Баракова/Barakova 1999: 455–456), Ст. Буров (Буров/Burov 2017a: 41–52; Буров/Burov 2017b: 25–34) и Т. Рабовянова (Рабовянова/Rabovyanova 2017: 297–318; Рабовянова/Rabovyanova 2018: 53–63; Рабовянова/Rabovyanova 2021a: 165–178; Рабовянова/Rabovyanova 2021b: 81–90; Рабовянова/Rabovyanova 2022). Изводът, до който стигат изброените автори, е, че става дума за иновация, представляваща засилен процес на трансформация, при който се формират преходни глаголи и каузативи от съответните им непреходни, невъзвратни или възвратни корелати (Рабовянова/Rabovyanova 2021a: 325; Рабовянова/Rabovyanova 2022). Разгледаните глаголи са с различен произход – както заемки (*банкрутирам*, *ескалирам*, *доминирам*, *ерозирам*, *катастрофирам*, *стартирам*, *стопирам*, *финализирам*, *фалирам*, *тренирам*, *зомбирам*, *хармонизирам*, *перфекционизирам*, *стресирам*, *тунинговам*, *претендирам* и др.), така и изконно български (*движжа*,

сбъдвам, случвам, повлиявам, забременя, замисля, спомагам, светна, разпускам, разтоварвам, приземявам, гмуркам, помислям, страхувам, усмихвам, ка-теря, подхлъзна и др.). Ексерпираниите от Т. Рабовянова примери за активизирането на нови или променени глаголни употреби са предимно от интернет източници. Въз основа на анализа на материала авторката разглежда подробно употребата на общо 105 глагола, които групира според настъпите в тях промени към: а) транзитивация с елиминиране на предлог; б) последователна дерективация и транзитивация; в) дерективация без транзитивация. Сред направените от Т. Рабовянова изводи за т.нар. каузативи заслужава да се отбележат следните два: „Оказионалната дерективация обслужва необходимостта от изразяване на каузативност, което в когнитивен план се свързва с желанието на човек сам да бъде творец на съдбата си. Атрактивността им обаче може да се разглежда и като отклонение от правилността...“ (Рабовянова/Rabovyanova 2021a: 165, 335).

Тъй като цитираните изводи за трансформации от типа транзитивация и дерективация с цел приписване на каузативност се основават на анализ на езиков материал, ограничаващ се предимно до интернет източници, за целите на настоящата статия беше направено допълнително наблюдение върху употребата на някои от тези глаголи в устната комуникация и в медиите (в техния вариант на предавания в ефир). Ексерпиранието на примери беше направено в периода октомври 2022 г. – септември 2023 г. С особено внимание бяха търсени разговорните употреби на българските глаголи *страхувам, усмихвам, замислям, случвам*, при които е забелязана едновременно дерективация и транзитивация.

За част от глаголите, включени в извадката от 105 глагола на Т. Рабовянова, беше установено, че има отбелязани преходни и непреходни варианти, както и възвратен и невъзвратен вариант още в тълковния речник от 1995 г. (СТРБЕ/STRBE 1995) – например *гмуркам (се), консултирам (се), разтоварвам (се)* (СТРБЕ/STRBE 1995: 119, 371, 759). За други от глаголите присъстват в същия речник преносни, жаргонни и разговорни употреби – например *движа, подхлъзвам се, приземявам се, разтоварвам се* (СТРБЕ/STRBE 1995: 139, 642, 698, 759), в тълковния речник от 2000 г. – *подхлъзвам, светна/светвам* (СТРБЕП/STRBEP 2000: 642, 800–802), в Речника на новите думи от 2010 г. *отлюсвам* и *тунинговам (се)* са маркирани като притежаващи преносна употреба (РНДБЕ/RNDBE 2010: 311, 451), а *сработвам* и *хоризонтирам се* са определени като разговорни (РНДБЕ/RNDBE 2010: 406, 491).

При непринуденото общуване на битово равнище бяха записани учудващо малко на брой употреби на глаголи с дерективация и/или транзитивация:

И той стреля в мишената и така *страхува* жена си, а сега нея изобщо не я е страх//
Мене досега никой *не ме е страхувал*, даже и ПБ, а сега... глей к'во нещо е//

Е-е-е, най-после успях да те усмихна//

Не ми се вярва това да сработи, но пробвай, щом те влече//

Ще ви кажа/ те го фалираха//

За сметка на това беше регистрирана значително по-активна употреба на тези глаголи в медийната реч, особено в интервюта. Това даде повод за търсене на допълнителни доказателства за направената констатация и на причините за установения дисбаланс в разпространението на глаголите *страхувам*, *замислям*, *усмихвам*, *случвам* и под. в медийната и в битово-разговорната реч. За целта беше съставена кратка анкета с примери от медийната речева практика, които съдържат интересуващите ни глаголи. Включените в анкетата отговори дават възможност за преценка на употребата и значението на използваните глаголи, както и за изразяване на лично мнение в свободна форма. Респондентите – 110 носители на българския език на различна възраст – не формират репрезентативна извадка, поради което получените от анкетата резултати са по-скоро сондаж за употреба и възприемане на тези глаголи. Разпределението на анкетираните по възрастови групи е достатъчно балансирано – представени са с по 15–17% почти всички възрастови групи, като известен превес (по 24–26%) имат възрастовите групи 35–45 г. и 45–55 г. В анкетата са предложени две комбинации от примери с глаголни употреби, за чиято интерпретация е дадена възможност на респондентите да изберат един от 4 отговора – 3 затворени и 1 отворен. Първата комбинация от изказвания включва записи от радио интервюта и от разговорни диалози, а във втората са предложени само записи от медии с използвани глаголи от групата на трансформираните чрез транзитивация и дерективация:

1. Ще видим ли момиче, което ни усмихва// (телевизионна реклама)
2. Главният прокурор ще страхува с имунитет// (БНР – програма „Хоризонт“)
3. Ще ни замислят ли когато ги прочетем? – Със сигурност ще ни замислят// (БНР – програма „Хоризонт“)
4. Да вярваме в доброто/ и да започнем да го случваме// (БНТ-1)

Въпросът към анкетираните се състои в това дали използват по този начин глаголите: *усмихвам* (някого), *страхувам* (някого), *замислям* (някого), *случвам* (нещо). Посочените отговори, от които респондентите са имали възможност да избират, са:

А. Да, понякога ги използвам.

Б. Не, никога не ги използвам по този начин.

В. Използвам ги по този начин само когато искам да пародирам нещо/някого или да се пошегувам.

Г. Друго – моля пояснете!

Получените отговори са доста сходни както за първата комбинация от примери, така и за втората – 90% от тях избират отговор Б и В за първата комбинация и 80% отговарят с Б и В за втората комбинация. Големият про-

цент, макар и от нерепрезентативна извадка, говори за преобладаващо неodobрение на тези глаголни употреби. При първата комбинация 30% от респондентите оценяват използването на глаголите по този начин като неуместно, макар и значението да е напълно ясно, докато 60% определят употребата като нетрадиционна, а значението – като не напълно ясно. При втората комбинация близо 60% от анкетираните са категорични, че никога не използват посочените глаголи, а други малко над 20% ги употребяват само в специфични случаи – когато пародират някого/нещо или се шегуват.

Резултатите от проведената анкета дават ясен знак за протичане на процес, аналогичен на този, през който е преминал глагольът *входирам*. Утвърждаването и навлизането обаче в масова употреба на трансформираните глаголи невинаги се осъществява – то не е нито задължително и безпрепятствено, нито се реализира бързо и лесно. В основата на описаните глаголни трансформации стоят няколко съществени фактора (извън случайните употреби или отклоненията от правилността):

- Преднамерено търсене на атрактивност и целенасочен стремеж към привличане на вниманието – особено характерно за медиите, за политиците и в немалка степен за блогърите; този подход е определен от Т. Рабовянова като предизвикване на шок у аудиторията, „ефект на излъганото очакване“ (Рабовянова/Rabovyanova 2022: 32) и „шоков“ ефект на новината (Рабовянова/Rabovyanova 2022: 215).

- Въвеждане на термини, които понякога са нужни и нямат подходящ аналог в българския език, но в редица случаи са излишни и целят да се демонстрира интелигентност и/или експертно знание.

- Кондензация (съдържателно съгъстяване, концентриране) и синтетизъм (обобщение, рамкиране), които са характерни за разговорната реч и реализират принципа за икономия (изпускане на: глагола *карам/предизвиквам* у някого нещо, възвратната частица *се*, предлози, с които се употребяват определени глаголи). Тези употреби, регистрирани предимно в интернет източници, изглеждат напълно естествени и обясними в рамките на общия стремеж към концентриране на максимално съдържание в минимален обем езикови единици, независимо дали става дума за писане, или за говорене.

В обобщение, в употребата на глаголи в българската разговорна реч и в речта на медиите се забелязват следните тенденции:

- роене на глаголи, получени от имена, в т.ч. от чужди думи;
- стремеж към кондензиране на израза чрез изпускане на глагола *карам/предизвиквам*, на възвратната частица *се* и на някои предлози, с които се употребяват определени глаголи.

Важно е да се има предвид, че вторият процес преминава през „защитната реакция“ на носителите на езика и „отхвърля“ употребите, които са предозирани с целенасочено търсене на атрактивност и стремеж към привличане на вниманието или със съзнателно демонстриране на експертност.

Забелязва се и известно обръщане на посоката на „заемане“ на речеви практики от медиите към разговорната реч – за разлика от регистрираното през 80-те и 90-те години на миналия век агресивно навлизане на уличния език в медиите.

II.

Втората ясно очертаваща се тенденция в българската разговорна реч и в медийните интервюта е **разколебаването на *Вие*-говоренето и все по-честата му замяна с говорене на *ти***. Този въпрос е разглеждан в лингвистичната литература основно по два начина – от гледна точка на кодификацията на българския книжовен език (Пантелеева/Panteleeva 1994; Паскалев/Paskalev 2009; Цанков/Tsankov 1988; 2023) и в рамките на различни сравнителни изследвания (Паскалев/Paskalev 2005; Константинова/Konstantinova 2013). През последните петнайсет години прави впечатление специалният интерес към проблема за конкуренцията между *Вие*-говоренето и говоренето на *ти* в българската разговорна реч и в речта на медиите (Паскалев/Paskalev 2006; Джонова, Велкова/Dzhonova, Velkova 2014; Цветкова/Tsvetkova 2018).

В основните публикации по въпроса за използването на учтивата форма при устна комуникация между носителите на българския език се отбелязва относително голяма търпимост към „отстъплението“ на *Вие*-формите. Акцентът е върху опита да се обясни лесното преминаване на *ти* с различни фактори като възраст, социална дистанция, официалност/неофициалност на ситуацията (Джонова, Велкова/Dzhonova, Velkova 2014: 14–15). Например при анализа на интервюта от радио- и телевизионни предавания изборът на *ти*-говорене се аргументира с немаркираността на факторите социална дистанция и официалност, с което медийното интервю се приближава по своите формални особености до спонтанното ежедневно общуване. „По мнението на някои изследователи през последните години се наблюдава тенденция към скъсяване на дистанцията между събеседниците в редица ситуации (особено в публичното говорене), което формално намира израз в отстъплението на *Вие*-формите... и заместването им с *ти*-форми. От немалка част от носителите на езика обаче това явление се оценява отрицателно, като нарушаване на нормата на учтивост.“ (Паскалев/Paskalev 2006: 49).

Тази констатация е проверявана и с помощта на анкети с носителите на езика от М. Цветкова през 2017 г. (Цветкова/Tsvetkova 2018) и от К. Цанков – през 2023 г. (Цанков/Tsankov 2023). Първата анкета обхваща 120 респонденти предимно в активна възраст (между 26 и 45 години, от които 89% са с висше образование, вкл. 9% с научна степен) – т.е. с предполагаемо добро владеене на *Вие*-говоренето и на неговата употреба. Резултатите от нея показват ситуационното и комуникационното възприятие на адресата, към когото са се обърнали на *ти* при първи контакт: 80% забелязват това и понякога им прави неприятно впечатление, като 30% признават, че това фамилиарничене ги дразни и възмущава. Според анкетираните изразяването на

уважение към събеседника и внасянето на дистанция – социална и/или възрастова, са основните параметри на учтивата форма, като за 65% не е от значение дали става дума за познат, или за непознат събеседник. Едва след тези основни параметри респондентите идентифицират употребата на учтивата форма като сигнал за официалност на ситуацията. Втората анкета е проведена сред 200 студенти (100 мъже и 100 жени), според които с най-голяма тежест при избора на учтивата форма са признаците непознатост и разликата във възрастта (Цанков/Tsankov 2023: 77–78). Различното приоритизиране от респондентите на признаците, определящи избора на учтивата форма, може да се смята за допълнително потвърждение на разколебаването на *Вие*-говоренето и на скъсяването на социалната дистанция между събеседниците, независимо от това дали причината е в стремежа към спонтанност и непринуденост, или в липсата на умения за преценка на конкретната ситуация. Като фактор, който допринася за предпочитането на говоренето на *ти*, следва да се има предвид и влиянието на модата, засягаща голяма част от младежите – дори и в страна като Полша, известна със строгото спазване на етикета (Цанков/Tsankov 2023: 73).

Речевата практика да се заместват *Вие*-формите с говорене на *ти* се наблюдава все по-често при първи контакт на различни публични места (в хотел, ресторант, фризьорски салон, магазин, обществен транспорт и др.). Тя се „насърчава“ допълнително и от говоренето на *ти* по телевизията, „особено в различните телевизионни състезания, които напоследък са завладели ефира“ (Цанков/Tsankov 2023: 79). Към тях могат да се добавят и музикалните формати, при които почти напълно липсва съобразяване с признаци като уважителност, социална дистанция и разлика във възрастта. Това влияние би следвало да се отчита не като „привнасяне“ на разговорност в медиите, а като утвърждаване на речева практика през медиен модел за подражание.

Като обща характеристика на повечето изследвания върху употребата на учтивата форма в българската устна реч и в речта на електронните медии се откроява нагласата да се проявява относително висока степен на толерантност към речевата практика с отклонения от кодификацията на нормата както от страна на изследователите, така и от страна на носителите на езика. Проявите на небрежност и negliжиране на речевия етикет се оправдават със стремеж към създаване на спонтанност и непринуденост. Признаците, които определят употребата на *Вие*-формите, се редуцират основно до изразяване на уважение, социална дистанция и разлика във възрастта, като спорадично носителите на езика се ръководят и от фактори като непознатост и официалност. Интересно е обаче, че не се регистрира напълно позитивно възприемане от адресата на все по-агресивната замяна на *Вие*-формите с говорене на *ти* (Цветкова/Tsvetkova 2018: 350–351).

Прави впечатление и фактът, че по отношение на неправилното съгласуване на *Вие*-формите с причастия от типа *Вие сте казал*, *Вие сте гласу-*

вала, *Вие сте поканен* се проявява голяма търпимост и толерантност, включително към допусканите грешки в електронните медии. Тази констатация потвърждава още веднъж общото negliжиране на учтивата форма и наличието на процес на последователно пренебрегване на нейното използване при ежедневното общуване и в редица медийни интервюта. Ситуацията на „избледняване“ на *Вие*-говоренето малко неочаквано се комбинира с относителен консенсус за необходимостта да се обърне по-голямо внимание в рамките на учебния процес върху същността и употребата на *Вие*-формите – с акцент по-скоро върху техните социо- и психолингвистични измерения и върху прагматичните им аспекти. Не подлежи на съмнение обаче, че *Вие*-говоренето бележи категорично отстъпление и въпросът за избор между учтивата форма и говоренето на *ти* няма еднозначен отговор и зависи предимно от субективната преценка на конкретната речева ситуация.

III.

Периодичното търсене на форми за изразяване на висша степен на подсилване – както с положителен, така и с отрицателен знак – е глобален процес в разговорната реч. Той подлежи на влиянието на различни и променящи се модни тенденции, но запазва трайно насочеността си към повишаване на степента на експресивност и оригиналност на изказа. Обикновено този процес се състои в утвърждаване на малко на брой лексеми с висока честота на използване (Цветкова/Tsvetkova 2021: 348). Така например след модната вълна за масова употреба на прилагателните *готин*, *жесток* и съответните наречия от тях *готино*, *жестоко* на тяхно място се „настаниха“ *брутален*, *як*, *супер*, *топ* и съответните наречия *брутално*, *яко*, *супер*, *топ*, както и префиксоидите *мега*, *гранде*, *хипер*, *гига* и междуметията *уау* и *супер*. Те илюстрират процеса на обновяване на средствата за изразяване на висша степен на подсилване в българската разговорна реч и тяхната актуализация, която преминава през приемане и утвърждаване от носителите на езика. По-обстойното им проучване показва, че те винаги са маркирани със силна експресивност и дават възможност за повече или по-малко свободна интерпретация от страна на събеседника/слушателя.

В българската разговорна реч се отбелязва присъствието на **два типа кратки устойчиви фрази/клишета, изразяващи висша степен на подсилване или категорично заключение. Те представляват схеми/конструкции, реализиращи характерния за устната реч принцип за икономия**, и могат да се разпределят в 2 групи.

а) Маркирани със силна експресивност фрази, които изразяват висша степен на подсилване и дават възможност за повече или по-малко свободна интерпретация от страна на събеседника – с постоянен компонент *нема/ няма такъв/такава/такова* и променлив компонент съществително име: *нема/ няма такава държава*, *нема/няма такава оферта*, *нема/няма такъв филм* и т.н. При липсата на конкретен контекст, изрично пояснение или без

да са произнесени със съответната интонация, те могат да бъдат „декодирани“ както със силно положителен, така и със силно отрицателен знак, срв.:

Нема/няма такава държава – в значение на ‘най-абсурдната’, ‘най-дезорганизираната’, ‘най-корумпираната’, но също така ‘най-хубавата (за живеене)’, ‘най-прекрасната (като природа)’, ‘най-богатата и уредената’, ‘най-социалната’.

Нема/няма такава оферта – в значение на ‘най-изгодната’, ‘най-добрата’, но също така ‘най-неподходящата’, ‘най-недомислената’, ‘най-глупавата’.

Нема/няма такъв филм – в значение на ‘най-добрият’, ‘най-интересният’, ‘най-развлекателният’ и също така ‘най-скучний’, ‘най-безинтересният’, ‘най-слабият’, ‘най-глупавият’.

б) Нови шеговити „сентенции“, съдържащи придобита от житейския опит мъдрост, която се заявява с крайна, неподлежаща на съмнение категоричност (завършващи с *нема/няма*), срв.:

Русо гладно нема/няма.

Богат грозен/дърт нема/няма.

Безплатен обяд нема/няма.

Тяхното значение е напълно ясно и не дава възможност за различни интерпретации.

Общото в структурата на двете групи устойчиви фрази е глаголят *нема/няма*, с който задължително започва или завършва всеки израз. Така се оформя една „рамка“, в която могат да се променят компонентите около глагола *нема/няма* (и *такъв/такава/такова* за група (а) и да се генерират нови експресивни фрази от тип (а), чрез които да се предават субективни впечатления, възприятия и усещания на говорещия и да бъдат интерпретирани повече или по-малко свободно от страна на събеседника, както и да се появяват нови „сентенции“ от тип (б), съответстващи на нови нагласи и изведени от нов житейски опит.

IV. Заключение

Разгледаните кратки разговорни фрази/клишета се подчиняват на характерния за устната реч принцип за икономия и могат да обяснят до голяма степен някои от описаните по-горе глаголни употреби, които **кондензират максимално съдържание в кратка форма и „оставят“ известна свобода за интерпретация от страна на събеседника/слушателя. Те са допълнително маркирани или със силна експресивност, или с оригиналност (обикновено целенасочено търсена) на изказа, което представлява още един компонент за „разчитане и декодиране“ от страна на събеседника/слушателя.**

Безспорно потвърждение във всички изследвания на българската разговорна реч получава процесът на силно взаимно влияние между непринуде-

ното общуване и речта на медиите. Той се основава на шаблонизиране, периодично обновяване и актуализиране, като задължително преминава през приемане и утвърждаване от носителите на езика и се подчинява на принципа за икономия на изказа и насищането му едновременно с максимално съдържание и с емоционално-оценъчни елементи. Това насочва към необходимостта да бъдат обобщени и систематизирани множеството натрупани вече спорадични изследвания на българските колоквиалисти, като се направи опит да бъдат изведени основните тенденции в развитието на устната реч и да се проследи формирането на нови разговорни особености.

ЛИТЕРАТУРА

- Баракова 1999: *Баракова, П.* Транзитивация и дерективация на глаголите в българския език. – В: *Език. Литература. Идентичност*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 455–466.
- БТР 2013: *Български тълковен речник* – четвърто издание, допълнено и преработено от Димитър Попов. София, Наука и изкуство.
- Буров 2017а: *Буров, Ст.* Спонтанни граматични промени в българския език („Унищожаване“ на възвратността). – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Част 2. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 41–52.
- Буров 2017б: *Буров, Ст.* Дерективизация и каузация (на materiale българской и русской речи). – В: *Славянские этносы, языки и культуры в современном мире: материалы IV Международной научно-практической конференции, посвященной 60-летию филологического факультета БашГУ*. Уфа – Велико Търново, с. 25–34.
- Джонова, Велкова 2014: *Джонова, М., Й. Велкова.* Изразяване на учтивост в устната реч. – *Littera et Lingua*, № 1–2, с. 2–15.
- Константинова 2013: *Константинова, Д.* За някои особености на речевия етикет в българския и словашкия език. – *Проглас*, № 2, с. 118–127.
- Пантелеева 1994: *Пантелеева, Хр.* Граматика на вежливата реч. София, Наука и изкуство.
- Паскалев 2005: *Паскалев, Н.* Начини за изразяване на учтивост в българския и полския език. – В: *Юбилейен славистичен сборник*. Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски“.
- Паскалев 2006: *Паскалев, Н.* Социолингвистичен анализ на обръщенията в съвременния български език (във връзка с изразяването на учтивост). – *Български език*, № 1, с. 36–51.
- Паскалев 2009: *Паскалев, Н.* Изразяване на учтивост в съвременния български книжовен език. Дисертация. София, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“.
- Рабовянова 2016: *Рабовянова, Т.* За употребата на някои глаголи в разговорната реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 10. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 172–185.
- Рабовянова 2017: *Рабовянова, Т.* Към въпроса за употребата на каузативни глаголи в интернет. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 11. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 297–318.

- Рабовянова 2018: *Рабовянова, Т.* Изглежда нещо не е наред с глагола. – *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, т. 37/1, с. 53–63.
- Рабовянова 2021а: *Рабовянова, Т.* Случвам е новото таковам (към въпроса за появата на нови универсални глаголи в българския език). – *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, т. 40/1, с. 325–336.
- Рабовянова 2021б: *Рабовянова, Т.* Всичко е наред с глагола (иновационните процеси транзитивация и дерективация с цел приписване на каузативност). – *Български език. Приложение*, с. 165–178.
- Рабовянова 2021в: *Рабовянова, Т.* Дерективите в българския език – непреходни и некаузативни употребени. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Том 1. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 81–90.
- Рабовянова 2022: *Рабовянова, Т.* Транзитивация (каузативност) и дерективация на българските глаголи (граматически и стилистичен аспект). Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.
- РБЕ: Речник на българския език. Институт за български език, БАН, онлайн. <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>> [13.01.2024]
- РНДБЕ 2010: Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.) 2010. *Ем. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска* (съст.). София, Наука и изкуство.
- РНДБЕ 2021: Речник на новите думи в българския език (от първите две десетилетия на XXI в.). *Д. Благоева Д., С. Колковска* (ред.). София, Наука и изкуство.
- РНДЗБЕ 2001: Речник на новите думи и значения в българския език. *Ем. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска* (съст.). София, Наука и изкуство.
- СТРБЕ 1995: Съвременен тълковен речник на българския език. Отг. ред. *Ст. Буров*. Велико Търново, Gaberoff.
- СТРБЕР 2000: Съвременен тълковен речник на българския език с приложения (трето издание). *Ст. Буров, В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова* (ред.). Велико Търново, Абагар.
- Цанков 1988: *Цанков, К.* Речев етикет. София, Народна просвета.
- Цанков 2023: *Цанков, К.* Българският речев етикет. Велико Търново, Фабер.
- Цветкова 2016: *Цветкова, М.* За някои „нови“ глаголи в неподготвената устна реч и тяхното функциониране и възприемане. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 10, ч. 2. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 106–114.
- Цветкова 2018: *Цветкова, М.* За „отстъплението“ на Вие-говоренето и причините за неговото разколебаване при устно общуване – хипотези и реалност. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 11. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 344–356.
- Цветкова 2021: *Цветкова, М.* За изразяването на висша степен на подсилване и нейното тълкуване в българската разговорна реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 12. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 347–362.
- Ong 1982: *Ong, W.* Orality and Literacy – The Technologizing of the World. New York, Routledge (Taylor & Francis Group).

REFERENCES

- Barakova 1999: *Barakova, P.* Tranzitivatsiya i dereflektivatsiya na glagolite v balgarskiya ezik. – In: *Ezik. Literatura. Identichnost*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 455–466.
- BTR 2013: *Balgarski talkoven rechnik* – chetvarto izdanie, dopalнено i preraboteno ot Dimitar Popov. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Burov 2017a: *Burov, St.* Spontanni gramatichni promeni v balgarskiya ezik (Unishtozhavane na vazvratnostta). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*. Chast 2. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 41–52.
- Burov 2017b: *Burov, St.* Derefleksivizatsiya i kauzatsiya (na materiale bolgarskoj i ruskoj rechi). – In: *Slavjanskije jetnosy, jazyki i kul'tury v sovremennom mire: materialy IV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, pasvjashhennoj 60-letiju filologicheskogo fakul'teta BashGU*. Ufa – Veliko T'rnovo, s. 25–34.
- Dzhonova, Velkova 2014: *Dzhonova M., Y. Velkova*. Izrazyavane na uchtivost v ustnata rech. – *Littera et Lingua*, No 1–2, s. 2–15.
- Konstantinova 2013: *Konstantinova, D.* Za nyakoi osobenosti na recheviya etiket v balgarskiya i slovashkiya ezik. – *Proglas*, No 2, s. 118–127.
- Ong 1982: *Ong, W.* Orality and Literacy – The Technologizing of the World. New York, Routledge (Taylor & Francis Group).
- Panteleeva 1994: *Panteleeva, Hr.* Gramatika na vezhlivata rech. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Paskalev 2005: *Paskalev, N.* Nachini na izrazyavane na uchtivost v balgarskiya i polskiya ezik. – In: *Yubileen slavistichen sbornik*. Blagoevgrad, Universitetsko izdatelstvo “Neofit Rilski”.
- Paskalev 2006: *Paskalev N.* Sotsiolingvistichen analiz na obrushteniyata v savremenniya balgarski ezik (vav vrazka s izrazyavaneto na uchtivost). – *Balgarski ezik*, N 1, s. 36–51.
- Paskalev 2009: *Paskalev N.* Izrazyavane na uchtivost v savremenniya balgarski knizhoven ezik. Disertatsiya. Sofia, Institut za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”.
- Rabovyanova 2016: *Rabovyanova, T.* Za upotreбата na nyakoi glagoli v razgovornata rech. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, N 10. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 172–185.
- Rabovyanova 2017: *Rabovyanova, T.* Kam vaprosa za upotreбата na kauzativni glagoli v internet. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, No 11. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 297–318.
- Rabovyanova 2018: *Rabovyanova, T.* Izglezhda neshto ne e nared s glagola. – *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, vol. 37/1, s. 53–63.
- Rabovyanova 2021a: *Rabovyanova, T.* Sluchvam e novoto takovam (kam vaprosa za poyavata na novi universalni glagoli v balgarskiya ezik). – *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, vol. 40/1, s. 325–336.
- Rabovyanova 2021b: *Rabovyanova, T.* Vsichko e nared s glagola (inovatsionni protsesi tranzitivatsiya i dereflektivatsiya s tsel pripisvane na kauzativnost). – *Balgarski ezik, Prilozhenie*, s. 165–178.
- Rabovyanova 2021c: *Rabovyanova, T.* Derefleksivite v balgarskiya ezik – neprehodni i nekauzativni upotrebi. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*. Tom 1, Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 81–90.

- Rabovyanova 2022: *Rabovyanova, T.* Tranzitivatsiya (kauzativnost) i derefektivatsiya na balgarskite glagoli (gramaticheski i stilistichen efekt). Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo "Sv. sv. Kiril i Metodiy".
- RBE: Rechnik na balgarskiya ezik. Institut za balgarski ezik, BAN, online <https://ibl.bas.bg/rbe/> [13.01.2024]
- RNDBE 2010: Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik (ot kraya na XX i parvoto desetiletie na XXI vek). *Em. Pernishka, D. Blagoeva, S. Kolkovska* (sast.). Sofia, Nauka i izkustvo.
- RNDBE 2021: Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik (ot parvite dve desetiletiya na XXI vek). *D. Blagoeva, S. Kolkovska*. (red.). Sofia, Nauka i izkustvo.
- RNDZBE 2001: Rechnik na novite dumi i znacheniya v balgarskiya ezik 2001. *Em. Pernishka, D. Blagoeva, S. Kolkovska* (sast.). Sofia, Nauka i izkustvo.
- STRBE 1995: Savremenен talkoven rechnik na balgarskiya ezik. Otg. red. *St. Burov*. Veliko Tarnovo, Gaberoff.
- STRBEP 2000: Savremenен talkoven rechnik na balgarskiya ezik s prilozheniya (treto izdanie). *St. Burov, V. Bondzholova, M. Ilieva, P. Pehlivanova* (ред.). Veliko Tarnovo, Abagar.
- Tsankov 1988: *Tsankov, K.* Rechev etiket. Sofia, Narodna prosveta.
- Tsankov 2023: *Tsankov, K.* Balgarskiyat rechev etiket. Veliko Tarnovo, Faber.
- Tsvetkova 2016: *Tsvetkova M.* Za nyakoi "novi" glagoli v nepodgotvenata ustna rech i tyahnoto funktsionirane i vazpriemane. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*. No 10, Chast 2, Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo "Sv. sv. Kiril i Metodiy", s. 106–114.
- Tsvetkova 2018: *Tsvetkova M.* Za "otstaplenieto" na Vie-govorenето i prichinite za negovoto razkolebavane pri ustnoto obshtuvane – hipotezi i realnost. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, No 11. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo "Sv. sv. Kiril i Metodiy", s. 344–356.
- Tsvetkova 2021: *Tsvetkova M.* Za izrazyavaneto na vissha stepen na podsilvane i neynoto talkuvane v balgarskata razgovorna rech. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, No 12. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo "Sv. sv. Kiril i Metodiy", s. 347–362.

✉ Д-р Мариета Цветкова
Нов български университет
ул. „Монтевидео“ 21, 1618 София, България

✉ *Marieta Tsvetkova, PhD*
New Bulgarian University
21 Motevideo Str., 1618 Sofia, Bulgaria